
Klebelsberg Kuno tudománypolitikája

*„A legkonkrétabb, leggyakorlatibb s ugyanakkor
a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikus”*

UJVÁRY GÁBOR

1944-45-öt kivéve aligha volt az újkori magyar történelemnek olyan mozgalmas zavaros, igen rövid időn belül többszöri, mindent fölforgató változásokat eredményező korszaka, mint 1918-1919. A háborús összeomlás követően a két forradalom, majd az ellenforradalom – ha egészen más indíttatásból és okokból is – kategorikusan megtagadta az őket megelőző rendszerek ideológiáját és intézményrendszerét, s azoktól teljesen eltérő politikai berendezkedést épített ki. Így rövid egy esztendő alatt háromszor rajzolták át Magyarország politikai és – a Monarchia utolsó területi nyereségét eredményező 1918-as bukaresti béke után – ennél még sokkal többször földrajzi térképét. Már maguk e tények is hihetetlen megpróbáltatásokról tanúskodtak, az eszmék és a világjobbító szándékok elértéktelenedését-hiábavalóságát, a materiális javak, sőt, nemegyszer az emberi élet teljes bizonytalanságát jelentették. Ehhez járult még – a háború különösen egy vesztes háború természetes kísérőjelenségeként – a nélkülözés, a nyomor, a teljes kiszolgáltatottság. Kevésbé természetes kísérőjelenségként pedig az ország területe több mint kétharmadának elvesztése, elcsatolása.

De nemcsak Magyarország, egész Európa forrongott és átalakult. Gyorsan cserélődő kormányok kerestek kiutat a gazdasági-társadalmi és kulturális válságból: a háború kárvallottjainak – Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia, Bulgária és Törökország – terhére megnövekedett és a területi gyarapodást egyelőre megemészteni képtelen államok sikertelenül kísérelték meg az ölükbe hullott (ritkábban a saját erejükkel megszerzett) régiók integrálását uralmi rendszerükbe.

Mégis, talán Magyarország esetében hozta a változás a legfájóbb, a legnagyobb meg rázkódtatásokat. A trianoni döntés ötven évig tartó, a „boldog békeidőkben” szinte folyamatos és töretlen fejlődést, a magyar történelemben mindaddig példa nélküli modernizációs folyamatokat megindító korszakot tört derékba, fáradságos munkával és rengeteg pénzzel kiépített intézményrendszerek működését akasztotta meg. Igaz ugyan: a dualizmus időszakában – legalábbis felszínesebben gondolkodó politikusok-publicisták részéről – eredménytelenül megfogalmazott nemzetállami álmok 1919 után lényegében megvalósultak. A nemzetiségi problémákkal ekkortól elsősorban már nem nekünk, hanem az újonnan létrejött, illetve a területileg jelentősen megnövekedett államoknak – pl. Romániának – kellett foglalkozniuk. Régen vágyott függetlenségünket is visszaszereztük. Olyan áron azonban, amire valójában senki sem gondolt: az ország mindenki számára elfogadhatatlan fölosztása, megcsonkítása révén.

Egy legyőzött nemzet kitörési esélyei a kultúrpolitikában

Magyarország a Monarchiában – nemzetállami vágyai ellenére – igen összetett és sokszínű nemzetiségi állam volt. 1918-1919-ben nemcsak nemzetiségeit, hanem saját nem-

zetének jó egyharmadát is elveszítette. Kimondva vagy kimondatlanul, ezért is vált oly fontossá a két világháború közötti időszakban a kultúrnemzet – 1871-es egyesítésük előtt a németek által megalkotott – fogalma. Olyan kultúrnemzeté, amely a politikai nemzetértelmezésen és a politikai realitásokon túltekintve a trianoni határokon kívül került, magukat magyarnak valló polgárokat is magában foglalta. Olyan kultúrnemzeté, amely a kultúra fontosságának és nemzetmegtartó erejének hitében a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepét – és megőrzésének szükségességét – nyíltan vallotta és vállalta. Ahogy azt *Klebelsberg Kuno* többször nyomatékosan megismételte: „A világtörténelem útján négy gépkocsi robog. Az egyik gyorsítja az ütemet, de a három másik gépkocsi utána jön és már harsonajelt ad, mert kerülni akar. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig amely gyorsít, az van írva: Magyarország. Kérem t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elrobogjon és minket elhagyjon, porfelhőbe borítva bennünket. Ha ezt akarják igen t. uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek, mert én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohase leszek. Én nem hoztam fel a magam védelmére Trianont. A politikai Trianonba be kellett mennünk, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.”

A kultúrpolitika kulcsszerepének hangsúlyozása különösen fontos volt 1919 után, mikor a teljesen széttöredezett kulturális és tudományos intézményrendszer újjáépítése és modernizálása elengedhetetlenné vált. Katasztrofális gazdasági helyzetben, anyagi és erkölcsi tartalékok híján: akkor, amikor nagy múltú kulturális, közművelődési, felsőfokú és kutatóintézeteket veszítettünk el, mert azok az újonnan húzott határokon kívül estek.

Mégis elmodhatjuk, hogy a revízió lehetőségétől állandóan rettegő, s ezért – Ausztria kivételével – ellenséges országokkal körbevett Magyarország éppen a kultúrpolitika, mindenekelőtt a „magas műveltség” területén törhetett ki legsikeresebben a kényerű elzárt-ságból, itt nyerhette vissza leghamarabb az egyelőre csak névleges mozgásszabadságot, e körben javíthatta leghatásosabban a negyedszázada folyamatosan romló külföldi megítélését. Mindezt kiváló érzéssel, a tudománypolitika, a „tudományos nagyüzem” nemzetközi fejlődési tendenciáit is számba véve ismerte föl *Klebelsberg Kuno*, aki már a kultuszminiszteri tárca 1922. júniusi elnyerése, sőt már a háború előtt is tudatosan, kivételes szervezőerő és készség birtokában készült a „nagy feladatra”: a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztségre.

Rövid életút

A kimondhatatlan nevű – s ezért „Grófnak” és „Klebinek” egyaránt becézett – *Klebelsberg* ősei tiroli főnemesek voltak. Egyenesági leszármazottja volt a magát Buda visszacszerzésekor kitüntetett, vitézi érdemeiért 1702-ben grófi rangot kapott *Ferenc Miklósnak*, s az első a család férfi tagjai közül, aki nem katonáskodott. (Igaz, kultuszminiszterként többször hangsúlyozta: politikája nem pusztán kulturális, de legalább olyan mértékben honvédelmi érdekeket képvisel: „Szeretném a köztudatba belevinni – mondotta a kultusz-tárca programjáról 1925-ben –, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusz-tárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős, és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.”)

Gróf volt tehát ő is, mint annyi arisztokrata származású magyar politikus kortársa. Pályafutása azonban lényegesen különbözött az övékétől. Nem vagyoni helyzete, pártállása vagy szónoki tehetsége alapján, nem is – a pillanatnyi lehetőségeket és az érdekelentéteket nagyszerűen kihasználó, a korabeli klubélet és a parlamenti folyosó intrikáiban otthonos – pártpolitikusként, hanem szakmai képzettsége és ismeretei, tehetsége és alapossága, az államigazgatásban szerzett gyakorlata segítette őt vezető beosztásba.

Százhusz esztendeje, 1875. november 23-án született az Arad vármegyei Magyarpécskán. Székesfehérvárott, a cisztercita gimnáziumban, a budapesti egyetem jog- és

államtudományi karán, majd 1895-től egy éven át a világ akkor talán legkiválóbb univerzításán, a berlinin tanult. Hazatérve – *Bánffy Dezső* ajánlásával – a miniszterelnökségre került segédfogalmazónak. Végigjárta a hivatali ranglétrát (ezért szívesen mondta magát a magyar bürokráciában felnőtt „hivatalnok miniszternek”), majd egy rövid „kirándulás” után – 1910 elejétől a közigazgatási bíróságon dolgozott – 1914 januárjában eljutott a közoktatásügyi adminisztratív államtitkársáig. 1917 tavaszán *Tisza István* mellett – aki „egészen feltűnő derék embernek” nevezte az általa már korábban is pártfogolt Klebelsberget, a királyhoz írt, Klebelsberg mielőbbi kinevezését kérő feliratában – miniszterelnökségi államtitkár lett, de nem sokkal később, a kormány júniusi lemondásakor ő is távozott.

Politikai példaképe, *Tisza István* halála után, már a forradalmak idején *Bethlen István*-ban látta az eljövendő Magyarország miniszterelnökét. 1919 februárjában részt vett a Nemzeti Egység Pártjának (KNEP) megalakításában, így nem véletlen, hogy a proletárdiktatúra alatt bujkálni kényszerült. 1920-ban Sopron nemzetgyűlési képviselőjévé választották. A Kisgazdapárt és a KNEP egyesülését szorgalmazó ún. disszidensek egyik vezéréként jelentős szerepe volt a *bethleni* konszolidációt lehetővé tevő egységes párt létrejöttében. A második királypuccsot követően, 1921. december 3-tól belügyminiszter, 1922. június 16-ától *Bethlen* bukásáig 1931. augusztus 24-ig kultuszminiszter. 1926-tól egyben szeretett városa, Szeged országgyűlési képviselője is volt. Egyik Szeged környéki útja során szerzett betegsége – paratífusz – következtében meggyengült szervezetével 1932. október 11-én szívroham végzett.

Egy „küldeteses ember” kultúrprogramja

(A nemzetközi kihívásokra adott válasz: a konzervatív reform)

Klebelsberg a kultuszminiszteri tárca elnyerésekor gondolatilag kész, világosan megfogalmazott, egységes egészé összeáll(ítot)t, alkotóelemeiben a gyakorlatban is kipróbált és részben már működő programmal jelentkezett. Elképzeléseit mindenekelőtt német példák inspirálták és motiválták, a húszas évek eleji – a korábbi feltételekhez képest lényegében megváltozott – magyar kulturális viszonyok és az ezekkel kapcsolatos nemzetközi kihívások alakították.

Klebelsberg 1895-ben, egyéves berlini tartózkodása, az állam által tervszerűen irányított „tudományos nagyüzem” eszméjének németországi térnyerése és Berlinnek a nemzetközi tudományos életben betöltött vezető szerepe idején kötött személyes ismeretséget e politika majdani kivitelezőivel, *Adolf von Harnackkal* és *Carl Heinrich Beckerrel*. Harnack kedvelt tanára, Becker hallgatótársa-barátja volt. Jól ismerte, számtalanszor idézte Harnack 1909-es emlékiratát, amely szerint a tudományos kutatások, a „magas kultúra” olyannyira szükséges anyagi támogatása az államnak, a tőkeerős gazdaságnak és a polgároknak közös érdeke. Sokszor hivatkozott az ennek nyomán 1912-től működő Kaiser-Wilhelm-Institutok nemzetközi tudománypolitikát megtermékenyítő hatására. Ugyanilyen fontosnak tartotta, hogy a nagy világegést követően, a hihetetlen gazdasági nehézségek közepette is átfogó intézkedések segítették a német tudomány és kultúra talpra állását.

1920 júniusában Klebelsberg későbbi minisztertársa, *Friedrich Schmidt-Ott* elnökségével, az akadémiák és más tudományos társulatok (köztük a háború után is létező Kaiser-Wilhelm-Institutok), valamint az egyetemek összefogásával hívták életre a német tudomány kizárólag kutatási célokat szolgáló önkormányzati szervezetét, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftot. A Notgemeinschaft célkitűzései, szervezete és programja rendkívüli mértékben befolyásolták Klebelsbergnek az állami beavatkozás szükségességét állandóan hangoztató és az ún. Überuniversitátról vallott elképzeléseit („nagy akció minálunk másképp, mint állami erővel és vezetés mellett, el sem képzelhető” – írta).

A Klebelsberg gondolatait gadzagító, sőt sokban meghatározó német tudománypolitikát azonban – éppen rendkívüli fejlettsége és szervezettsége miatt – természetesen még elvi szinten sem lehetett egy az egyben a magyar viszonyok között alkal-

mazni. A háborús összeomlást követően a veszteségek – két tudományegyetem, számos akadémia (mai szóval élve: főiskola), könyvtárak, múzeumok, levéltárak és állami kutatóintézetek sokasága – fölmérése mellett a magyar tudománypolitika lehetőségeinek és szükségleteinek számbavétele, a nemzetközi „versenyképesség” további biztosítása, esetleges javítása is elengedhetetlenné vált. A „csonkaországba” áttelepülő tudósok, pedagógusok és tisztviselők tízezreinek – többségében teljesen bizonytalan – helyzete, ugyanakkor az ellenforradalmi rendszernek az „úri, keresztény-nemzeti” középosztályra való támaszkodása, ennek következtében a középosztály megerősítésének sokszor megfogalmazott igénye új kultúr- és tudománypolitikai koncepció kialakítását igényelte.

A „kultúrfölény”-gondolat, majd a neonaciolanizmus elméletének kidolgozásával, valamint a „magas kultúra” intézményrendszerének kialakításával és anyagi támogatásának biztosításával tulajdonképpen erre vállalkozott Klebelsberg. Az indíttatás megint csak Németországból származott. Még berlini diákként volt *Adolph Wagner*, a neves német közgazda vendége. Ő figyelmeztette a munkások tudásának fontosságára. „Mélyen emlékezetembe vésődtek nagy mesteremnek szavai – emlékezett 1926-ban. – Emelni kell a magyar dolgozó tömegek értelmi színvonalát, ma még sokkal inkább, mint a múlt század kilencvenes éveinek az elején, és szisztematikusan nevelni kell minden téren elsőrangú szakembereket, akiknek az a hivatásuk, hogy közgazdasági vezérkara legyenek a magyar termelésnek. Ez kultúrpolitikámnak – hogy egy másik nagy *Wagner* szavával éljek – leitmotivja.” Klebelsberg alulról fölfelé, ugyanakkor pedig fölülről lefelé próbált meg építkezni: „Kultúrpolitikámnak két vezető motívuma tehát az: emelni a magyar tömegek művelődési szintjét, erkölcsi és szellemi belértékét, fajsúlyát, és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek a méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményében követhet... Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a történetírás utólagos ítélete, hanem a mai magyar nemzedék helyeslése is igazat ad e programnak...” – jelentette ki öntudatosan a kultúrfölény-programról (melynek – az előbbieket értelmében való – vállalása, sajnos, napjainkban legalább annyira aktuális, mint Klebelsberg idejében volt).

Klebelsberg úgy hitte: csakis akkor előzhetjük meg a kulturális propagandára mind többet költő szomszédos nemzeteket, ha magunk is mind többet áldozunk kulturális-tudományos célokra, ha magunk is ápoljuk régóta élő kapcsolatainkat a „Nyugattal”, ha magunk is szembehelyezkedünk a mind divatosabbá váló faji állásponttal. Értelmezésében így a kultúrfölény elméletéből kinőtt neonacionalizmus nem sovinizmust, netán rasszizmust jelentett – ahogy azt a marxista bírálói hirdették –, hanem a „pozitív, az aktív, a produktív emberek” és az állam segítségével megvalósítandó, átfogó modernizáció szándékát, s küzdelmet az ellen, „hogy a nemzeti gondolatot az intelligencia, a nemzetköziséget a fizikai munkásság képviseli, mert ez a társadalom kettészakadását és a nemzetek felbomlását jelentené”. Ez pedig tisztán gazdasági szempontból is szörnyű következményekkel járna, hiszen „műveltebb munkásság nélkül nem emelhetjük a nemzeti termelést, a nemzeti termelés emelése és takarékoság nélkül nincs tőkeképződés. Nemzeti tőkeképződés nélkül nyomorogni fogunk és azoknak a külföldi nemzeteknek maradunk rabszolgái, amelyek nekünk időnként kisebb-nagyobb kölcsönöket adnak”. Ezért a neonacionalizmus kultúrprogramja – szinte megismételve a kultúrfölény-gondolat tömeg- és elitképzésre egyaránt vonatkozó elképzeléseit – „nem lehet más, mint: a nemzeti termelés élére európai nívón állón vezetők ezreit, a nemzeti termelés szolgálatába pedig magas erkölcsi és értelmi kultúrával bíró tömegek millióit állítani”.

Kétségtelen, hogy Klebelsberg – legalábbis részben – etatista elveket vallott. Nagyratörő korszerűsítési és fejlesztési terveit az állam szerepvállalásának erősítésével, az állam kulturális kiadásainak gyors növelésével kívánta megvalósítani. A közművelődés és a közoktatás esetében ez szükségszerű volt, nem is történhetett volna másként. A tudománypolitikában pedig a rendkívül költségigényes, ezért koncentrált szervezést és irányítást igénylő modern oktatási-kutatási hálózat – Klebelsberg egyik legkedvesebb és legkiválóbb kollegája-segítője, *Magyari Zoltán* szavaival élve: a tudományos nagyüzem – kiépítése és fönntartása tette indokolttá a fokozottabb állami beavakozást. Ezt ellensúlyozandó-mérséklendő Klebelsberg arra törekedett, hogy az általa alapított vagy támogatott tudományos intézmények legalább részben független testületek legyenek, bizonyos fokú autonómiát élvezzenek.

Hogy célját elérje, Klebelsberg hallatlan munkabírással és energiával, szívósan védelmezte a kultusztárca érdekeit, s – mivel tudta: sokáig nem maradhat a bársonyszékben – szinte versenyt futott a múltó idővel. Ha kellett, hírlapi polémiákban érvelt igaza mellett, visszautasítva a „túlköltekezés” és a „luxuskiadások” ostoba vádjait, a tudománypolitikáját ért támadásokat. Márpedig erre sokszor, egyre többször volt szüksége. Hiszen ő volt az a magyar kultuszminiszter, aki mindmáig a legnagyobb hányadot tudott kisajtolni a központi költségvetésből a kultusztárca céljaira, aki kiharcolta azt, hogy az 1927-1928 költségvetési esztendőttől az 1930-1931-ig a kultusztárca az összes tárcák közül az első helyre kerülve a legmagasabb támogatást kapja. (Utódja, *Hóman Bálint* – ha kissé gúnyosan, Klebelsberg világtól elrugaszkodottságát sejtetően is, de – találóan hasonlította őt a kultúrát mindenek fölé helyező reneszánsz fejedelmekhez.) Az állami költségvetésből – az 1870-es 0,4%-ról 1890-re 1,8%-ra 1906-ra 4,4%-ra emelkedve – a világháború előtti két békeévben, 1912-1913-ban már 6% körüli aránnyal részesedett a kultusztárca. 1924-1925-től (8,7%) 1930-1931-ig állandó volt a növekedés, 1928-1929-től már 10% fölött volt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium állami költségvetésben foglalt aránya. Klebelsberg lemondását követően, 1931-1932-től – ugyan nem drasztikusan s a gazdasági világválság hatására is – ismét csökkent a tárca részesedése.

Ha Klebelsberg rendkívül következetesen végiggondolt és nagyrészt megvalósított közművelődési és közoktatási programjának értékelésétől itt most el is tekintek, s kizárólag a „Gróf” tudománypolitikáját igyekszem bemutatni, akkor és e tekintetben is úgy gondolom, hogy igaza volt *Ravasz Lászlónak*, mikor egy esztendővel Klebelsberg halála után így emlékezett rá: „a legkonkrétabb, a leggyakorlatibb s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kuturpolitikus” volt.

Az alkotó miniszter

(Klebelsberg tudománypolitikájának eredményei)

Klebelsberg kultuszminiszterré történt kinevezésekor lényegében már kész tudománypolitikai programmal és igen gazdag tudományszervezési gyakorlattal rendelkezett. Korábbi intézkedései bizonyították abszolút rátermettségét, azt, hogy vérbeli, modern, a „szakma” minden csínját-bínját ismerő tudománypolitikus került a tárca élére.

1916-ban államtitkárként szervezte meg a mindössze másfél esztendeig, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig főnálló Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet, amelynek ügyvezető alelnöke volt. 1918 előtt ez volt az egyetlen magyar állami tulajdonban levő, ösztöndíjasokat fogadó, folyamatosan működő külföldi tudományos intézetünk. Bár a Hekler Antal igazgatta intézet tevékenysége a háborús viszonyok következtében meglehetősen korlátozott volt, az ott tartózkodó fiatalok – köztük *Kós Károly*, *Oroszlán Zoltán*, *Luttor Ferenc* és *Fehér Géza* – így is jelentős, nyolc füzetben közzétett kutatási eredménnyel büszkélkedhettek. Klebelsberget 1917 februárjában egy rangos társadalmi szakmai testület, a Magyar Történelmi Társulat elnökévé választották. (Haláláig töltötte be e funkciót. Nagyszabású, a legnevesebb magyar historikusok, *Károlyi Árpád*, *Szekfű Gyula*, *Eckhart Ferenc*, *Hóman Bálint* és *Domanovszky Sándor* közreműködésével kidolgozott forráskiadási és kutatási tématervei ugyan csak részben valósultak meg, ám így is meghatározták a két világháború között rendkívüli eredményeket fölmutató magyar történettudomány fejlődését. Egészen 1948-ig, *Andics Erzsébet*éknak a történettudomány intézményrendszerét „gleichschaltoló” hatalomátvételéig.) A Társulat közgyűlésein mondott elnöki beszédeiben Klebelsberg többször is hangsúlyozta – egyelőre természetesen csak a történettudományra vonatkoztatva – a tervszerű tudománypolitika fontosságát. „A nagyüzemek korát éljük anyagi és szellemi téren egyaránt – jelentette ki 1918-ban. – A történelem mezején is elmúlt a kaliforniai aranykeresés kora, s bár az egyesek levéltári kutatása még vezethet időnként váratlan és tüneményes eredményekre, de általában ma már többeknek tervszerűen összefogott munkája szükséges annak az óriási adathalmaznak a kibányászásához, mely különösen az annyira szétágazó újkori történelem fölépítéséhez szükséges. A modern kor igényeinek és követeléseinek a forráskutatás terén az ilyen nagy tudományos kollektív vállalkozások felelnek meg, melyeknek

eredménye hatalmas sorozatos kiadványokban ölt testet.” Ennek szellemében szorgalmazta már 1917-től a végül is 1920 októberében a magyar testőrök hajdani palotájában megnyílt, a két világháború közötti – s részben az azt követő – magyar történettudomány fejlődését erősen befolyásoló szellemi-tudományos műhely, a *Bécsi Magyar Történeti Intézet* megalapítását.

„Egy nemzet naggyá csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik” – vallotta Klebelsberg. Kultuszminiszterként hozott tudománypolitikai döntéseinek közös jellemzője volt a rendkívüli tudatosság, a tervszerű építkezés annak érdekében, hogy a „magas műveltség” intézményeit egységes szempontok alapján kialakított, önkormányzattal bíró szervezetben fogja össze. Ehhez azonban parlamenti fölhatalmazás is kellett. Ezért igyekezett minden fontosabb intézkedését törvények formájában szentesíteni, az elfogadott törvények segítségével végrehajtani. Mint jónéhányszor kifejtette: a „korszellem-alkotó” szegénység elleni küzdelem tette szükségessé a legfontosabb tudományos intézetek szervezeti összekapcsolását. (Mondta ezt annak ellenére, hogy láttuk: mekkora hányadot sikerült kiszakítania a kultusztárca számára az állami költségvetésből...) „Hiszen a kultúra, kivált magasabb és legmagasabb alakjaiban mégis csak üvegházi növény, csak úgy virulhat, ha szeretettel ápolják és arannyal öntözik. Amit a háborúról gyakran emlegetnek, hasonló vagy még nagyobb mértékben áll a kultúra, különösen a magasabb kultúra ápolására: pénz, pénz és megint pénz kell hozzá. De éppen ez a pénz hiányzik. Annál nagyobb gondossággal kell tehát megállapítani a szükségletek sorrendjét, amelyek közül, sajnos, csak a legégetőbbek teljesíthetők.”

Klebelsberg – iHumboldt klasszikus meghatározása alapján – háromféle tudományos intézménytípust különböztetett meg: a tudományos akadémiát, az egyetemet és a kutatóintézetet. Az oktatás és a kutatás szemszögéből vizsgálva elkülönítette egymástól a szakoktatással foglalkozó szakfőiskolákat, az oktatást és a kutatást egyaránt művelő egyetemeket és a kizárólag kutatási feladatokat végző kutatóintézeteket. A közgyűjteményeket – azaz a levéltárakat, a könyvtárakat és a múzeumokat – nemcsak a beérkező anyag rendezését és konzerválását föl vállaló hivataloknak, hanem – szinte elsőként Magyarországon – kutatást is folytató tudományos intézményeknek tekintette. Tudománypolitikai rendelkezései valamennyi intézménytípust komolyan érintették.

Kultuszminiszteri kinevezése után néhány héttel született javaslata nyomán állították föl az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet (1922:IXI. tc.). Az új szervezet az egymástól addig elszigetelten működő nagy nemzeti közgyűjteményeket – hatékonyságuk növelése, kutatásaik koordinálása érdekében – önálló jogi személyiséggel bíró önkormányzati testületben egyesítette. Kezdetben az Országos Levéltár – mely ekkor került a belügyminisztériumtól a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe –, a már eleve több gyűjteményt (a Széchenyi Könyvtárat, az Érem- és Régiség-, az Állat-, a Növény- és a Néprajzi Tárat) magában foglaló Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a budapesti Egyetemi Könyvtár tartozott a Gyűjteményegyetemhez. Később csatlakozott hozzá a svábhegyi Csillagvizsgáló Intézet, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, a Budapesti Földrengési Obszervatórium, a tihanyi Biológiai Kutatóintézet, az Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtár, valamint a bécsi, a berlini és a római Collegium Hungaricum. A gyűjteményegyetem az összes hazai közgyűjtemény fölötti felügyeletet is gyakorolta. A testület autonómiáját a kiváló és elismert szakemberekből álló tanács biztosította. (A Gyűjteményegyetemet – kisebb szervezeti változásokkal – az 1934:VIII. tc. értelmében Magyar Nemzeti Múzeummá keresztelték át.)

Klebelsberg a nagy közgyűjtemények mellett a felsőoktatási intézményeket, a kutató- és a külföldi magyar intézeteket, a külföldi ösztöndíjakciót és a „szellemi és természettudományi kutatást” szolgáló alapokat egy általa többnyire „Überuniversitätnek” nevezett csúcsszervezetben kívánta összefogni. E csúcsszervezet keretében, öt egymással belső kapcsolatban álló tanács fölállítását tervezte: az egyetemközi, a gyűjteményegyetemi, az ösztöndíj, a szellemtudományi és a természettudományi tanácsét. „Az első kettőnek az a hivatása, hogy szervezeteket magasabb egységben foglaljon össze, a harmadik tanácsnak a tudományos és művészeti utánpótlást kell biztosítania, a negyedik és ötödik létrehozásával pedig a tudományok két fő csoportjának... saját szakszerű kép-

viseletet akarunk adni.” Bár rendkívül (talán túlságosan is) igényes és messzire tekintő koncepcióját – pénz és idő hiányában – nem tudta megvalósítani, a Gyűjteményegyetemen kívül két intézmény, az Országos Ösztöndíjtanács és az Országos Természettudományi Tanács alapítását elfogadtatta, a sokat támadott vidéki egyetemeket megvédte, sőt fejlesztette.

1920-tól – a Bécsi Magyar Történeti Intézet megszületésétől – Klebelsberg kezdeményezésére egymás után alakultak meg a „magyar kultúra külföldi őrszemei”. A bécsivel azonos céllal, a vatikáni levéltárakban őrzött magyar vonatkozású források föltárására, összegyűjtésére és kiadására jött létre 1923-ban a Római Magyar Történeti Intézet. Hozzájuk hasonlóan a magyar állam tulajdonában voltak az 1924-ben Bécsben és Berlinben, majd az 1928-ban Rómában megnyílt Collegium Hungaricumok, amelyek már több szakterületről fogadtak ösztöndíjasokat. A párizsi magyar ösztöndíjasok istápolására 1927-ben állította föl a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a Franciaországi Magyar Tanulmányi Központot. A külföldi magyar ösztöndíjasok természetesen magyar intézettel nem rendelkező városokban és országokban – így 1924-től az Egyesült Államokban, 1925-től Franciaországban és Angliában, 1926-tól pedig Genfben – is kutathattak és tanulhattak a magyar kormány támogatásával. (A francia kormány már 1921-től biztosított ösztöndíjat magyar egyetemisták részére.) Klebelsberg kezdeményezésére és tevékeny közreműködésével tehát már a húszas évek közepére kiépültek az egyre bővülő lehetőségeket nyújtó állami ösztöndíjpolitika szervezeti keretei. Az ösztöndíjak minél objektívabb odaítélése és a magyar kultúrpropaganda ezáltal megerősítése érdekében azonban sürgető szükségessé vált az egységes irányítást – s így az áttekinthetőséget is – biztosító, a különböző szakterületek sokszor eltérő szempontjait egymáshoz közelítő szabályozás kidolgozása.” A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség céljait szolgáló ösztöndíjakról” szóló 1927:XIII. tc. Klebelsbergnek bevallottan is egyik legkedvesebb törvénye volt. Lényegében már kész tényeket rögzített, ösztöndíjpolitikája addig elért eredményeit kodifikálta. Igen jelentős volt azonban abból a szempontból, hogy az ösztöndíjasok – nemcsak a külföldi, hanem a belföldi stipendisták is – korábban esetleges kiválasztását az Országos Ösztöndíjtanácsra, a „szellemi és természettudományokat” egyenlő számban képviselő, neves tudósokból, valamint ismert művészekből álló testületre bízta. Klebelsbergnek a középosztály erősítésére vonatkozó komoly szándékait bizonyítja, hogy a Magyar Törvénytár következő törvénycíkje a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek elsőbbséget adott a belföldi tanulmányi ösztöndíjak elnyerésében (1927:XIV. tc.). A szakmai elitek nevelésére irányuló elképzeléseinek sikerességét – általában igazolható: a külföldi fiatal ösztöndíjasok több mint kétharmada később bekerült az értelmiségi elitbe – csak egy találmányra kiragadott névsorral szemléltetem. A Bécsi Magyar Történeti Intézetben – a többször rövidebb ideig ott kutató, „befutott” történészek mellett – a következő „kezdők” tartózkodtak hosszabb ideig: *Asztalos Miklós, Baranyai Béla, Baráth Tibor, Bartiniek Emma, Benda Kálmán, Bobula Ida, Csapodi Csaba, Csóka Lajos, Deér József, Ember Győző, Fekete Lajos, Fettich Nándor, Fügedi Erik, Grünwald Béla, Gyóni Mátyás, Hajnal István, Házy Jenő, Hermann Egyed, Ila Bálint, Jakó Zsigmond, Jánossy Dénes, Komjáthy Miklós, Kosáry Domokos, Kumorovitz Bernát Lajos, Lederer Emma, Makkai László, Mályusz Elemér, Mérei Gyula, Miskolczy Gyula, Paulinyi Oszkár, Perényi József, Salacz Gábor, Sinkovics István, Supka Magda, Szabó István, Szilágyi Lóránd, Török Pál, Váczy Péter, Waldapfel Eszter és Zádor Anna.*

A névsort olvasva nem tekinthetjük véletlennek, hogy a két háború közötti korszak – és egyáltalán: a magyar történeti irodalom – legszínvonalasabb forráskiadvány-sorozata, a latin elnevezésről röviden csak Fontesnek hívott Források Magyarország újabbkori történetéhez negyven kötetének többsége és a tíz kötetben kiadott, jelentős tanulmányok sokaságát tartalmazó évkönyvek is az Intézetben folyt kutatómunka eredményeként jelentek meg.

Klebelsberg – bár elsősorban a történettudomány érdekelte s legkedvesebb barátai is historikusok voltak – éles szemmel ismerte föl: „Most, hogy a kor tudománypolitikája kifejezetten természettudományi irányt vett, megint meg kell értenünk az idők jelét, és teljes nyomatékkal, teljes erővel fel kell karolnunk a természettudományok támogatását.” (A legjelentősebb beruházások e téren – az egyetemi intézetek fejlesztésén túl – a trianoni

határokon kívül maradt ógyallai csillagdát pótló svábhegyi csillagvizsgáló 1923 és 1926 közötti fölállítása és a „csiborpatkoldának” csúfolt, oly sokat támadott Tihanyi Biológiai Intézet 1927. őszi megnyitása voltak.) Egy természettudományi kutatásokat finanszírozó országos tanács fölállításának szükségessége már az általa szervezett, 1926 januárjában tartott országos természettudományi kongresszuson fölmerült. Ekkor azonban még csak a társadalmilag szerveződő, magát a gazdaságilag érdekelt körök adományából fönntartó Széchenyi István Tudományos Társaság alakult meg. Az Országos Természettudományi Tanács és a kezelésében álló – egymillió aranykorona kezdővagyonú – Országos Természettudományi Alap létrehozásáról az 1930:VI. tc. rendelkezett. A Tanács – autonóm szervezet, akárcsak „társai”: a gyűjteményegyetemi és az ösztöndíjtanács – legfontosabb munkája az Alap fölhasználása és szétosztása volt, s kapcsolatban állt a Széchenyi Társasággal is. „A két szerv között – mondotta Klebelsberg – úgy osztottuk meg a hatáskört, hogy a Széchenyi Társaság inkább azokat a kutatásokat támogatja, amelyek gyakorlati eredményekhez vezetnek, mint pl. barnaszeneink teljesebb kihasználása, a Természettudományi Tanács ellenben azokat a munkákat támogatja, amelyek szintén vezethetnek gyakorlati eredményekre, ahol azonban nem a közvetlen haszon, hanem a kutatás mint olyan áll előtérben.”

Klebelsberg az egyetemeket is – színvonalas oktatást előfeltételnek tekintve – nívós kutatóbázisokká kívánta alakítani. Tudománypolitikájában a felsőoktatás – az ösztöndíjakció és a külföldi kulturális kapcsolatok ápolása mellett – stratégiai ágazattá vált. Klebelsberg két, egész további politikáját meghatározó törvényt örökölt kultuszminiszterként. Az egyik a Tanácsköztársaságot követő zaklatott időszak – a kommün jórészt zsidó származású vezetőinek tevékenységét az egész zsidóságra általános kiterjesztő – indultait föl- és kihasználó ún. numerus clausus törvény volt (1920:XXV. tc.), amely – ha a betű szerint nem is, de lényegében igen – az egyetemre fölvehető zsidó hallgatók arányát korlátozta. Habár a törvényt igazán sohasem tartották be (a zsidó hallgatók száma, egy-egy fakultást és szemeszert kivéve, szinte mindig jóval magasabb volt a megállapított kb. 6%-os aránynál), Klebelsberg sokszor, a nyilvánosság előtt is kikelt annak alkalmazása ellen. Akár az egyetem ifjúságának életében döntő szerepet játszó, többször a zsidók teljes kiszorításáért tüntető bajtársi egyesületekkel szemben is. (Nem véletlenül titulálták őt – aki ráadásul még a kultúrpolitikáját népszerűsítő cikkeit is általában a liberális szellemiségű Est-lapokban közölte – többször zsidóbérencnek). A numerus clausus-törvény módosítását csak 1928-ban sikerült elérnie (1928:XIV. tv.). Annál szívesebben vállalta és hajtotta végre a másik, az előző kormányzattól örökölt törvényt, mely az 1872-ben indult kolozsvári és az 1912-ben létrehozott pozsonyi „menekült” egyetemek „ideiglenes” szegedi és pécsi elhelyezéséről szólt (1921:XXV. tc.), s ugyanilyen örömmel fejlesztette a szintén 1912-es alapítású debreceni tudományegyetemet. Állandóan támadták a „csonkaországban” értelmiségi túltermelést okozó négy egyetem fönntartása miatt, ő azonban mindvégig kitartott a sajátos szint jelentő és a regionális kutatások erősítését ígérő, az egészségtelen, mindent Budapestre koncentráló szemlélettel szemben a decentralizáció irányába mutató vidéki felsőoktatási központok fejlesztése mellett. „A kiegyezés korának az volt a baja, hogy a súlyt a központra és perifériákra, Budapestre és a nemzetiségi övre vetette. Ami e kettő közé esett – az Alföld és a Dunántúl –, azt meglehetősen elhanyagolták. Most öntudatos ellentétben ezzel a politikával megadjuk az Alföldnek a maga saját kultúráját” – vallotta. Igen sokat tett az Alföld tudományos problémáinak tervszerű kutatása érdekében: 1928-ban, elsősorban a debreceni és a szegedi egyetem – kősbb pedig a műegyetem – tanáraiból e célból alakult meg az Alföldkutató Bizottság. Ennek társa volt az 1932-től működő, mindenekelőtt a gyakorlati tennivalókat – városfejlesztés, közigazgatás, közlekedés, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi problémák stb. – szem előtt tartó, s Klebelsberg korai halála következtében hamarosan eljelentéktelenedő Országos Alföldi Bizottság. Közismert az is, milyen sokat tett a „Gróf” szeretett városa, Szeged felemeléséért, fejlesztéséért. Az 1921-ben Szegedre, 1923-ban pedig Pécsre költözött, valamint az 1914 őszén megnyílt debreceni tudományegyetem mellett a főiskolára is volt gondja. 1919 tavaszától Sopronban működött a Selmecebányáról menekült Bányászati és Erdészeti Főiskola; a felekezeti jogi képzést észszerűsítették (a sok kislétszámú, többnyire alacsony színvonalú akadémiából három maradt: a katoli-

kusoknak az 1927-től hivatalosan is így nevezett egri Érseki Jogakadémia, a reformátusoknak 1924-től a kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémia az evangélikusoknak 1919-től az Eperjesről áthelyezett miskolci Eperjesi Collegium Jogakadémiája), a testnevelési törvény (1921:LIII.) értelmében 1925-ben megalapították a Testnevelési Főiskolát, a polgári iskolai tanárokat és tanárnőket képző budapesti intézeteket (a polgári iskolákról szóló 1927:XII tc. következtében) egyesítették és Szegedre helyezték át, ahol az ottani egyetemmel is kapcsolatba hozták.

Egyik első tudománypolitikai lépése a komoly gondokkal küszködő – vagyónát a háború alatt később teljesen elértéktelenedő hadikölcsönkötvényekbe fektető – Magyar Tudományos Akadémia gazdasági megsegítése volt. 1922-ben 6 millió korona rendkívüli államsegélyt, az 1923:I. tc. értelmében 1923-tól évi 12 millió, majd 1925-től (1925:XLVI. tc.) évi 300 millió korona rendszeres, elszámolási kötelezettség nélküli államsegélyt folyósított a tudós testületnek. Az Akadémia állandó alkalmazottait a Gyűjteményegyetem személyzetébe sorolta, így az ő fizetésüket is az állam vállalta magára. A háború és az ország földarabolása miatt igen nehéz helyzetbe került magyar tudományos társaságok ügyét is fölkarolta. Már a Magyar Történelmi Társulat elnökeként kiváló menedzsernek bizonyult, s a legkülönbözőbb helyekről sikerült pénzt fölhajtania a történelmi kiadványok megmentése érdekében. Miniszterként, a tudományos könyv- és folyóirattermelés biztosítására megszervezte a kedvezményes papírbeszerzést, nyomdát állított föl, amely hamarosan fuzionált a magyar tudományosságban oly nagy szerepet játszó Egyetemi Nyomdával. 1923. áprilisában Klebelsberg elnökségével, kezdetben harmincnégy, a későbbiekben ennél jóval több társulat részvételével formálisan is megalakult a tudományos kiadványok megjelentetésének technikai és gazdasági feltételeiről, az e célra adott államsegélyek igazságos elosztásáról gondoskodó szervezet, a Magyar Tudományos Társulatok és Intézmények Szövetsége.

Klebelsberg tudománypolitikai tervein és intézkedésein töredékesen végigtekintve önmagától adódik a kérdés: a magyar tudományosságot az Európához kapcsolódás szándékával szervezetileg megújító és gyökeresen átalakító koncepció miért nem a „Gróf” gondolatilag-logikailag egymással összefüggő elképzelései szerint, miért csak egyes alkotóelemeiben, nem pedig egészében valósult meg? A szónoki kérdésre számos ok felsorolásával válaszolhatnánk, itt azonban csak néhány tényező együttes hatására hívom föl a figyelmet. Annak előrebocsátásával, hogy a klebelsbergi tudomány- (és általában a klebelsbergi kultúr)politika még így, részben realizált, sok mindenben félbemaradt vagy éppen csak elkezdett formájában is egy modern, szakszerűen kiépített és többnyire jól működő intézményrendszer kialakulását eredményezte.

Mindenekelőtt a két világháború közötti magyar „neobarokk” társadalomnak már a korabeli konzervatív elemzők (pl. Szekfű Gyula, Weis István) által is eltorzultnak mutatott szerkezete és viszonylagos elmaradottsága, ebből adódóan pedig egyes, komoly gazdasági és politikai hatalommal bíró – elsősorban nagybirtokos és arisztokrata – körök ellenállása akadályozta Klebelsberg nyugat-európai ihletettséggű és léptékű modernizációs programjának következetes végigvitelét. Ezért állt Klebelsberg csaknem mindig a támadások keresztútjében. Bármekkora is volt – különösen az előző időszakkal összehasonlítva – a kultusztárca állami költségvetésből kapott részesedése, a megfelelő mennyiségű pénz is hiányzott. A nép- és a középiskolai, a népművelési, a tudománypolitikai reformok egyszerre történő beindítása és keresztülvitele a rendelkezésre álló összegek többszörösét igényelte volna. Végül pedig a legfontosabb: a nagyszabású célok megvalósításához szükséges idő is hiányzott. Klebelsberg kultuszminiszteri tevékenységének tíz esztendeje túlságosan kevés volt elképzeléseinek maradéktalan megvalósításához, az elkezdett reformok „kifuttatásához”, kiérlelt továbbgondolásához és befejezéséhez.

Az aktualizálás szándéka nélkül, félénken és kicsit bánatosan kérdezem magamtól, hogy a tudományszervezés és -politika nemzetközi méretekben szemlélve vitathatatlan és rendkívüli fejlődése, intézményrendszerének szakszerűbbé válása és szakosodása hogyan érvényesült, bekövetkezett-e egyáltalán Magyarországon, hogy a tudománnyal hivatalból foglalkozó köztisztviselők mennyiben feleltek meg az őket ért kihívásoknak az utóbbi évtizedekben, hogy a klebelsbergi tudománypolitikai koncepcióhoz képest történt-

e valamiféle haladás és előrelépés? Hogy vannak-e klebelsbergi formátumú kultúrpolitikusok...?

IRODALOM

Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunóné visszaemlékezései. Szeged, 1992.
 Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. In: Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867 – 1987. Budapest 1988.
 Glatz Ferenc (válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta): Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai. Budapest 1990.
 Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Budapest 1942
 Klebelsberg Kuno: Küzdelmek. Budapest, é.n.
 Klebelsberg Kuno: Világválságban. Budapest. é.n.
 Stier Miklós: Collegium Hungaricum Vindobonense. Iskolakultúra, 1994. 3.
 Tőkéczi László: Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel. Klebelsberg Kuno. Valóság, 1990. 2.
 Ujváry Gábor: Magyar ösztöndíjasok külföldön. Levéltári Szemle, 1993. 3.
 Ujváry Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika.
 Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. Levéltári Szemle, 1994. 3.
 Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994. Budapest, 1994.